

פוקהונטס ביהודה ושומרון | אלון אהרוני

מה בין אינדיאנים, יהודים ואדמה?

בילדותנו צפינו רובנו לא מעט בסרטי ילדים ובמיוחד בסרטים מבית אולפני וולט דיסני. סרטים אלו בהם צפינו ושנינו בילדותנו¹ מצויים עדיין עמוק בתודעתנו ואנו מסוגלים לצטט קטעים רבים מתוכם. עם זאת, סרטים אלו כמעט ואינם זוכים למחשבה בחיי היום יום.² איננו חוקרים מהם הערכים המנחים אותם, כיצד הם מבטאים ערכים אלו ומה היחס בינם ובין הערכים שאנו מחזיקים בהם. במאמר זה ברצוני לפרוש בפניכם את השקפתי על המסרים הגלויים והסמויים שהסרט מעוניין להטמיע בנו.

הסרט פוקהונטס³ הוא הסרט הראשון שהפיקו אולפני דיסני בהתבסס על סיפור אמיתי. אך למעשה דיסני השתמשו בסיפור המקורי רק כפלטפורמה לסיפור אותו רצו לספר ולא ביקשו להיצמד לעובדות ההיסטוריות. הסיפור ההיסטורי פשוט למדי: בתחילת המאה ה-16 החלו ראשוני האנגלים להתיישב בעולם החדש, הלא הוא יבשת אמריקה. בינם לבין האינדיאנים

¹ וגם בבגרותנו, עונגי שבת של שיעור ה' לדוג'

² יוצא הדופן היחיד מבחינה זו הוא הסרט 'מלך האריות' שזכה לפירושים רבים, בעלי הגיון וכאלו שפחות, לדוג':

<http://old.lifshiz.macam.ac.il/m/pages/m0571/m0571299a.html>

³ באנגלית: (Pocahontas) יצא לאקרנים ביוני 1995.

הילידים היו סכסוכים לא פשוטים בלשון המעטה. על פי עדותו של קפטן ג'ון סמית', ראש המשלחת הבריטית, פוקהונטס שהייתה בתו של צ'יף אינדיאני מקומי, מנעה ממנו מוות בטוח בכך שנעמדה בינו לבין אביה והתחננה על חייו. לאחר מספר שנים (פוקהונטס הייתה באותו שלב בת 12 בלבד) התחתנה עם אחד מהאינדיאנים המקומיים. כשהייתה בת 18 נפלה בשבי האנגלים במלחמה, ושנה לאחר מכן נישאה לאנגלי בשם ג'ון רולף. שלוש שנים לאחר נישואיה מתה משחפת.⁴

ניתן לראות שלושה הבדלים עיקריים בין הסיפור המקורי לסרט. ההבדל הפשוט ביותר הוא שבעוד שבסיפור המקורי לא נראה שלפוקהונטס יש רגשות כלשהם כלפי ג'ון סמית',⁵ הרי שבסרט היא נקרעת בין אהבתה אליו לבין שידוכה עם קוקואם, לוחם אינדיאני אשר אביה מעוניין שתינשא לו. שינוי זה פשוט למדי והוא שייך לפילוסופיה העומדת מאחורי כל סרטי דיסני, הגורסת שסיפור החסר מוטיב של אהבה איננו סיפור טוב.

הבדל משמעותי שני הוא זהותו של 'הנבל הראשי', בעוד שבסיפור ההיסטורי לא ידוע לנו על פעולה עוינת קודמת מצד האנגלים, הרי שבסרט 'הנבל הראשי' הוא המושל רטקליף, מנהיג האנשים הלבנים.

הבדל שלישי אשר ראוי להקדיש לו תשומת לב הוא סופו של הסיפור. בסיפור ההיסטורי המתוייבים נשארים לגור במקביל לאינדיאנים, ובהמשך מקימים שם את מה שאנחנו מכירים היום בתור 'ארצות הברית של אמריקה'. לעומת זאת, הסרט מסתיים בניצחון אינדיאני ובחזרת הספינה הבריטית לאנגליה.

יחס אדם קרקע

לאור ההבדלים שציינו נראה שניתן לומר בצורה די ברורה שנושאו העיקרי של הסרט הוא מאבק בקולוניאליזם.⁶

⁴ ע"פ ויקיפדיה העברית

⁵ בכל זאת היא מתחנת פעמיים אחרי שהיא מצילה את חייו.

⁶ קולוניאליזם הוא תופעה של השתלטות מעצמות על טריטוריות מעבר לים - באסיה, באפריקה ובאמריקה, בעזרת התיישבות והקמת מערכת שלטונית (קולוניות), תוך נישול האוכלוסייה המקומית וניצול משאביה הטבעיים והאנושיים לצורכי המעצמה. 'קולוניאליזם' מתייחס לרוב לא רק לאספקטים כלכליים, אלא גם לאספקטים תרבותיים ודתיים הנלווים לכיבוש. כמו כן, המונח נוטה להתייחס לכיבושים מערביים בעיקר מהעת החדשה ולא לכיבושים אימפריאליים אחרים. (מתוך ויקיפדיה העברית)

כבר בשיר הפתיחה כותבי התסריט לא מותירים שום ספק בנוגע למטרת מסעם של האנגלים אל מדינת וירג'יניה, העולם החדש. השיר מתאר את שפע האוצרות המצויים בעולם החדש, וכיצד יחזרו האנגלים הביתה עשירים ועתירי תהילה. גם תחושת הבעלות של המְלָחִים על העולם החדש מתבטאת בבירור כבר בתחילת הסרט: המלחים עומדים מול העולם החדש והמשפט הראשון היוצא מפייהם הוא 'והכול שלנו'. בהמשך, ברגע שספינתם עוגנת בחוף, עושים האנגלים שני דברים, הם תוקעים באדמה את דגל אנגליה ומתחילים לחפש זהב.

כדאי להתמקד לרגע בנושא הזהב,⁷ משום שהוא משקף את אחד ההבדלים הגדולים בין האנגלים לבין האינדיאנים. הזהב הוא אמנם חומר הקשור לאדמה, הוא מצוי בתוכה, אך החשיבות שלו היא רק כאשר מוציאים אותו ממנה ומשתמשים בו. משמעותו ומחירו נובעים רק מהערך התרבותי שנתנו לו בני האדם, דבר שאיננו מוצאים בכל תרבות. האנגלים בסרט כורתים את העצים, ומפוצצים את האדמה בחומרי נפץ במטרה למצוא זהב, והוא חשוב מאוד עבורם. אך כאשר ג'ון סמית' שואל את פוקהונטס אם יש ברשותם זהב היא איננה מבינה את כוונתו, כאשר סמית' מסביר לה שמדובר בדבר צהוב היוצא מן האדמה, פוקהונטס מביאה לו קלח תירס.

בניגוד למושל רטקליף, המוצג בסרט כמי שבא לעולם החדש אך ורק במטרה לשדוד אותו, דמותו של ג'ון סמית' בסרט מבטאת את הצד בקולוניאליזם אשר באמת ובתמים רוצה לשפר את חייהם של המקומיים. הוא אמנם מכנה את האינדיאנים פראיים, אך גם מבטיח שהאנגלים ה'נאורים' ילמדו את האינדיאנים כיצד להשתמש באדמה שלהם בכדי שיוכלו גם הם לחיות כמו האנגלים. בעייתו הגדולה של סמית' היא, שמתוך תפיסתו הקולוניאליסטית הוא איבד את המקום שלו בעולם. עוד בהיותו בספינה הוא איננו נרגש מהעולם החדש - 'הייתי במאות עולמות, מה יהיה חדש בעולם הזה?', ובהמשך הוא אומר במפורש לפוקהונטס שאין לו בית.

בעיני נקודה זו היא מרכזו של הסרט. האדם המודרני חי בתפיסת עולם של בעלות, של עשייה, הוא תופס את עצמו כבעליה של הקרקע, אשר נתפסת כדבר

⁷ חיפוש הזהב בעולם החדש נבע מהגעתם של הספרדים אל דרום אמריקה, שם השתמשו בני האינקה והאצטקים בזהב, לעומת זאת, בחוף המזרחי של צפון אמריקה לא נמצא זהב באותה תקופה.

דומם. הסרט, לעומת זאת, מנסה להציג לנו גישה אחרת של יחס לקרקע, גישה המיוחסת לאינדיאנים.⁸ גישה זו טוענת שהאדם איננו בעלים של קרקע, הוא חלק מהקרקע, יצור אחד מני רבים אשר מסתובב על האדמה. לאדם אין זכות לפגוע בקרקע או בטבע למען תועלתו האישית, עליו ללמוד לחיות בהרמוניה עימם.

בסרט, פוקהונטס מנסה לחנך את סמית' - האדם ה'נאור', ומסבירה לו כיצד יש להתייחס אל הקרקע בשיר הבא:

אנחנו פראים בעיניך // בחצי עולם ביקרת זאת כנראה עובדה //
 למרות זאת לא אבין אם הפרא זו אני // דווקא מה שחשוב איך לא תדע
 לא תדע...
 גם אם בכוח את ארצי כבשתם // האדמה איננה שלכם
 כי לכל עץ, יצור או צוק של סלע // יש חיים, נשמה יש וגם שם...
 וגם לא תשמע זאב זועק מול הלבנה // אם לבנים אנחנו או שחומים
 יש ללמוד לשיר עם שלל קולות היער // לצבוע בצבעי הרוח הקסומים
 אדמתך אינה שלך // עד אשר תצבע אותה // במגוון צבעי הרוח
 הקסומים.

מלבד ההתייחסות הברורה לקולוניאליזם, מטרת השיר ללמד את ג'ון סמית' לראות את הטבע לא כ'זה' כדומם, אלא כ'הוא' כישות חיה, עלינו להתייחס אל הטבע כאל 'מי' ולא כאל 'מה'.

רעיון זה בא לידי ביטוי בהגותו של מרטין בובר: בובר מדבר על שני אופנים בהם האדם מתייחס אל העולם; האדם יכול להתייחס אל העולם כאל אני והלז, יחס מנוכר ותועלתני, ומאידך הוא יכול להביט על העולם ביחס של אני ואתה, יחס של שני יצורים שווים הפונים אחד כלפי השני. בובר מרחיב את שני אופני ההסתכלות וטוען שהיחס של האני-לז כלפי הטבע עובר גם ליחסם של בני האדם האחד כלפי השני, העולם המודרני גורם לנו לפנות אל אנשים אחרים כאל אני-לז ולראות בהם מרכיבים בתוכניות שלנו ולא יצורים עצמאיים. על פי בובר תהליך הגאולה קשור ביכולת לחזור לראות את העולם ב'משקפיים' של אני-אתה.

פוקהונטס היא דמות מושלמת של אני-אתה, שני חבריה הטובים ביותר הם בעלי חיים, אולם היחס שלה אליהם הוא כאל יצורים השווים לה בערכם, בעלי אופי

⁸ אל דאגה, במציאות האינדיאנים פגעו באדמות ובמערכות האקולוגיות שלהם כמו כל עם אחר.

ורצונות משלהם. זאת בניגוד ליחסי המושל וכלבו שהם דוגמא ליחס אני-הוא המושלם. הכלב הוא חיית שעשועים, ואין קשר אמיתי בינו לבין המושל. בנוסף, פוקהונטס מתייחסת גם לטבע ביחס של אני-אתה, כך למשל היא פונה לעץ ערבה זקן שיעזור לה בבעיות שלה. אולם מעבר לכך, פוקהונטס פועלת על פי רוחות האדמה (בסרט מבוטאות בצורה של עלים שעפים ברוח); רוחות האדמה הן המנחות אותה בכל ההחלטות החשובות, והן גם המכריעות את ההחלטה של הציף לחון את ג'ון סמית' בסוף הסרט. בנוסף, הקשר של פוקהונטס לאדמה מתבטא בכך שבסוף הסרט, כאשר עליה לבחור האם להישאר בארצה או לעזוב עם ג'ון סמית', היא בוחרת להישאר, בעוד סמית' נוסע לטיפול רפואי באנגליה.

כעת ברצוני לסייג את העמדות שהצגתי עד פה; בעוד שביחסינו עם בני אדם ראוי לנו לנקוט בגישה של אני-אתה, הרי שביחס לקרקע אינני חושב שיש לאמץ את התפיסה של הסרט, אמנם חיים בהרמוניה עם הטבע נשמעים נהדר, אך חיים כאלה באים בהכרח על חשבון היכולת הטכנולוגית. כאשר האדם חי בתור שותף ולא בתור שליט הרי שאין לו זכות יותר מכל יצור להשתמש במשאבים מעבר לצורך הבסיסי שלו, ולכן ממילא אין ביכולתו להתפתח מבחינה טכנולוגית.⁹ לענ"ד יש צורך מצד אחד לשמור על יחס של אני-אתה כלפי הטבע, אך לא לאבד את הפרופורציות ולזכור שהעולם נברא לשימושנו.

ניתן לראות את היחס האמביוולנטי לטבע גם במצוות התורה, כך לדוגמא במצוות איסור השחתת אילנות מאכל במצור (דברים כ', י"ט-כ') אנו רואים שהתורה אוסרת על כריתת עץ המאכל גם לצורך המצור אולם מתירה את כריתת עצי הסרק לצורכי המצור. גם בעולם החי יש לנו את מצוות שילוח הקן (שם כ"ב, ו'-ז'), אנו רואים שהתורה מתירה מצד אחד לקחת את האפרוחים, אולם אוסרת על לקיחת האם. בעולם הקרקעות, יש לנו את מערכת השמיטה והיובל, המזכירה לנו מחד שהקרקע שייכת לה' (שמיטה, ביכורים וכדו'), ומאידך מייחסת חשיבות לבעלות האדם על הקרקע (החזרת הנחלות ביובל).

⁹ נקודה זו ניתן לראות גם בסרט אוטאר, אשר זהה מבחינות רבות לסרט פוקהונטס, הקשר של בני הנאבי לטבע בא על חשבון היכולת הטכנולוגית שלהם.

סכסוכים

נקודה שנייה בה ברצוני לעסוק היא השנאה והגזענות בסרט. שני הצדדים מואשמים הן בשנאה והן בגזענות, הדבר בא לידי ביטוי לכל אורך הסרט, ומגיע לשיאו בשיר 'הם פראים'. אולם הפתרון שמציג הסרט לבעיה הוא פתרון פשטני. מספיקה מעט אהבה בין שני אנשים או מחווה קטנה של אחד הצדדים שתראה שאחד הצדדים רוצה שלום, וממילא יתפוגגו כל השנאה והגזענות וכולם יחיו באושר ועושר.

לדעתי התפיסה המבוטאת בסרט זה ובסרטים נוספים משפיעה מאוד על חיינו וגורמת למעשים פשטניים ולא מחוברים למציאות. לדוגמא, כל ניסיונות המחוות כלפי הפלסטינים וכדו', נובעים מתפיסה זאת - "אף צד איננו צודק או טועה בסכסוך, שני הצדדים יוכלו לחיות בשלום ברגע שהם ילמדו להכיר באמת את הצד השני". ישנה מעין אמונה תמימה שברגע שהערבים יראו שאנחנו לא מפחדים כל כך, באופן אוטומאטי הם יפסיקו לרצות ולנסות להרוג אותנו. בנוסף, הסרט מנסה להנחיל תפיסה שהאהבה היא דרך נפלאה ליישב סכסוכים. זו חלק מתפיסה רחבה הרבה יותר המופיעה רבות בסרטי דיסני וגורסת שהפיתרון לכל הוא האהבה.

עלינו לזכור שרעיונות אלו מצטיירים נפלא בסרטים, אך לרוב המציאות שונה בתכלית. בסיפור ההיסטורי לא התרחש סיפור אהבה בלתי נשכח בין פוקהונסט לסמית', על אף שהיא הצילה אותו ממוות בידי אביה. למעשה, מאוחר יותר היא נלקחה בשבי בידי עמו של סמית' ומתה בגיל צעיר. עמה שלה מאבד את מרבית נחלותיו ומתמעט בצורה דרסטית לאורך מאות השנים הבאות בשל צרות אשר נגרמו להם על ידי המתיישבים החדשים.¹⁰ אם נעזוב את יבשת אמריקה ונשוב לארץ שלנו, כדאי שנזכור ששנאה וריבים ישנים אינם נעלמים בן לילה על ידי מחווה אישית או מדינית כלשהי, ווויתור על חבלי ארץ איננו עוזר. מאידך אינני טוען שיש להרוג או לדכא את כל הערבים חלילה. האמת כמו תמיד נמצאת היכן שהוא באמצע, מצד אחד עלינו לשמור על האנושיות שלנו ולדאוג לזכויות אדם,

¹⁰ מספרם של האינדיאנים בשנת 1492 היה כ- 10 מיליון, בימינו יש כ- 3 מיליון אינדיאנים באמריקה.

ומצד שני עלינו לפעול על מנת לשמור על הקרקע שלנו ולא לאבד אותה לטובת עמים אחרים.

סיכום

ניסיתי לגעת בשתי נקודות, הראשונה והעיקרית שבהן היא יחסו של האדם לקרקע, הן על פי הסרט והן על פי הגותו של מרטין בובר. ניסיתי מצד אחד להציג את תפיסת הקולוניאליזם, תפיסה רכושנית הנקראת בהגותו של בובר אני-לז, ומצד שני את התפיסה ההרמונית של האינדיאנים, הנקראת בהגותו של בובר אני-אתה. הצעתי לקבל את תפיסתו של בובר ביחסו לבני אדם, אך להיזהר מלתת לאדמה ולטבע יחס גדול מדי של אני-אתה, מחשש שֶׁנִתְקַע במקום ולא נוכל להתפתח ו"לכבוש" את הטבע.

הנקודה השנייה בה נגעתי היא סכסוכים, הצגתי כיצד הסרט 'מחליק' את הסכסוך ופותר אותו על ידי פעולה קטנה של אהבה, ומנגד הצבתי את הראי של ההיסטוריה ושל הג'נוסייד שהתרחש כלפי האינדיאנים בעקבות בואו של האדם הלבן אל העולם החדש. הצעתי ללמוד מההיסטוריה ולא להיות בסרט ולחשוב שעל ידי 'אהבה בין בני אדם' ומחוות קטנות ניתן לפתור בעיות בקנה מידה גדול.